

Gelişen Avrupa Genişleyen Osmanlı'dan Günümüze Dünya Ekonomisi'nde Değişen Dengeler ve Yeni Merkez

MEHMET BULUT

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Politik ve ekonomik aktör olarak Osmanlılar'ın dünya ekonomisindeki rolü onbeşinci yüzyılın ortalarından itibaren artmaya başladı ve önemleri ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Dünyanın önemli bir merkezi gücü olarak Osmanlı hükümeti kontrol edilen geniş coğrafyadaki ekonomik ve ticari faaliyetleri teşvik etti ve imparatorluk sınırları içinde kendi başına bir "dünya ekonomisi" oluşturmayı başardı. Hem bölgesel ve hem de uluslararası ticareti teşvik etmelerine rağmen istatistiksel olarak iç ticaret her zaman dış ticarete göre daha önemli olmuştur. Aynı dönemlerde Batı Avrupalı ticaret güçleri de dünya ekonomisi ve ticaretindeki faaliyetlerini arttırmışlardır. Bu süreçte Avrupa dünya ekonomisinin merkezi Akdeniz'den Atlantik'e kaydı. Son iki yüz yılda Atlantik dünya ekonomisinde merkezi bir rol oynamıştır. Ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru Atlantik'ten uzak dünyada yeni önemli ekonomik güçler ortaya çıkmaya başladı. Acaba dünya ekonomisinin merkezi mi değişiyor. Bu yazı Osmanlı'dan günümüze dünya ekonomik merkezi ve güçlerinin değişimindeki bazı dinamikleri tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dünya, Osmanlı, Türkiye, ekonomi, ticaret, değişim, merkez, güç.

The Change of the Stabilities in the World Economy from the times of the European Expansion and Ottoman Extension to the Present and the New Center

ABSTRACT

As economic and political actors the role of the Ottomans in the world economy increased after the middle of the fifteenth century and continued until the middle of the nineteenth century. As an important central power in the world the Sublime Porte encouraged all kinds of economic and commercial activities in the huge geography and managed to establish a "world economy" in the territories of the Empire. While they encouraged regional and international trading activities statistically domestic trade always was more important than foreign trade for the Ottomans. At the same time the Western European trading powers expanded their economic and commercial interests in the world. The center of the the European world economy moved from the Mediterranean to the Atlantic in this process. The Atlantic played a central role in the world economy in the last two centuries. However, towards the end of the twentieth century the new significant economic powers began to appear in the world far away from the Atlantic. I wonder the center of the world economy is changing. This paper aims to discuss some dynamics in the change of the center of the world economy and the powers from the Ottomans to the present time.

Key Words: World, Ottoman, Turkey, economy, trade, change, center, power.

Tarihte ve günümüzde sürekli var olan sabit bir şey varsa o da “değişim” dir. Her şey gibi bireyler, kurumlar, devletler de değişmiş, değişiyor ve değişmeye devam ediyor. Modern dönem sosyal bilimlerinin kurucuları olarak kabul edilen Adam Smith, Karl Marks ve Max Weber çalışmalarında makro bir yaklaşımla uzun dönemdeki değişimi konu ettiler. Smith (1776) serbest ticarete vurgu yaparken, Marks (1867) bu değişimde maddi güçlerin ve alt yapının belirleyici olduğunu öne sürer. Max Weber (1930) ise üst yapı anlamında kültür ve değerler sisteminin değişimde daha etkili olduğunu iddia etmiştir. 1929 Dünya ekonomik kriziyle birlikte makro bakışın yerini mikro düzeydeki analizler aldı ve John Maynard Keynes (1936) bu konuda öncülük etti. Sonuçta sosyal bilimlerde farklı ülke ve coğrafyalarda *Annales*, *Cambridge* ve *California* gibi farklı okullar ve ekollerin de ortaya çıkmasıyla bu yaklaşımlar konusunda son yüzyılda çok önemli tartışmalar yapıldı ve bir çok eserler yazıldı. Bu yazıda Osmanlılar’ın yaşadıkları dönemde dünyadaki değişim karşısındaki durumları konu ediliyor. Özellikle de değişen ve gelişen Avrupa karşısında doğu ile batının merkezinde konumlanan Osmanlılar’ın ticari ve ekonomik alanda erken modern dönemlerdeki yaklaşımları üzerinde duruluyor.

XV. yüzyıldan itibaren Avrupa dünyaya açılırken Osmanlılar bu gelişmelere ayak uyduramadı mı? Avrupalılar sanayi devrimini gerçekleştirirken Osmanlılar ekonomiyi ihmal mi ettiler? Osmanlılar bu kadar cami inşaa edeceklerine daha çok fabrika yapamazlar mıydı? türündeki sorular Türkiye’de daha ilkokul mekteplerinde bir çok kişinin zihninde yer eder ve bu sorulara sadra şifa olacak cevaplar bulunmadan Üniversite bitirilir ve meslek hayatına başlanır. Bu soruları soranlar da mesleklerini bu soruların ağırlığı içinde icra etmeye çalışır. Bu satırların yazarı da eğitim hayatı boyunca bu soruları soranlardan biridir. Hiç şüphesiz soruları sorduran Türkiye’deki eğitim sistemidir. O nedenle tutarlı olup olmadıkları ayrı bir tartışma konusudur. Bir çokları gibi bu yazıyı kaleme alan da ilkokuldan üniversiteye kadar (üniversite dahil) “Avrupalılar’ın XV. yüzyılın sonlarından itibaren dünya ticaretine Okyanusları aşarak katılmaya başladıktan sonra Osmanlılar’ın dünya ticareti ve ekonomisindeki önemleri bitti” biçiminde özetlenebilecek yargıyı dinleyerek büyüdü. Bu satırları yazıya döken kişi harita ile tanıştığı andan itibaren anlatılan bu yaklaşım ve yargıdan şüphe duymaya başladı. Çünkü haritaya baktığında Avrupa dünyaya açılırken aynı dönemlerde Osmanlılar’ın hem doğuya, hem batıya ve aynı zamanda hem kuzeye ve hem de güneye doğru genişlediklerini görüyordu. Bu işte bir tutarsızlık olmalıydı. İşte bu yargıdır ki bu satırın yazarının Üniversiteye girerkenki niyeti bürokrat olmak iken iktisat tarihi alanında bilim adamı olmasına yol açtı.

Bu yargının ortaya çıkması ve devam etmesinde “Avrupa Merkezci” (*Eurocentric*) bakış açısının belirleyiciliği herkesin malumudur. Son yıllarda dünya bilim çevrelerin-

de bu yaklaşıma karşı son derece güçlü itirazlar yükselmiş ve özellikle sosyal bilimler alanında yeni bir çığır açılmıştır. Türk sosyal bilim çevrelerinin buna ne derece ayak uyduracağını zaman gösterecektir. Özellikle iktisat ve iktisat tarihi ve hatta sosyoloji ile ilgili olan bilim insanlarının çok yakından bildiği üzere 1980'lerden sonra Asya'da Çin ve Hindistan'ın iktisaden yükselişi "Avrupa Merkezci" bakış açısına dayalı paradigmanın sarsılmasında önemli bir rol oynadı. Tabiiyle başta Batıda (Avrupa ve Amerika) olmak üzere dünya genelinde bu arada özellikle Türkiye'de de bu gelişmelere kulak tıkayan ve hatta bu paradigmanın yıkılışı karşısında endişelenen çevrelerin varlığı da gözlenmektedir. Ancak değişimi farketmeyenler sadece geç kalmış olacaktırlar. Dileğimiz odur ki XX. yüzyılda beklentileri karşılayamayan Türkiye'nin sosyal bilimcileri XXI. yüzyılın başında bu gerçeği erkenden idrak etmiş olsun ve sosyal bilimler alanında hem ülkemize ve hem de tüm dünya insanlığına bundan sonra katkı sağlamakta öncü bir rol oynamaya namzet olsunlar.

Bilindiği üzere XIX. ve XX. yüzyılda yaygınlaşan ve geniş kesimlerce kabul edilen "Avrupa Merkezci" bakış açısına göre, dünya tarihi Batı Medeniyeti'nden ibarettir. Bu da genelde Batı'nın Yükselişi (*rise of the west*) ve Batı dışındaki bölgelerin geri kalması veya gerilemesi (*decline of the rest*) şeklinde formüle edilen bir yaklaşımla ifade edilmektedir. Dünya tarihi konusunda bir çok çalışmasıyla tanınan William McNeill (1963) ve İktisat tarihinde nobel ödülüne sahip Douglass C. North, ve Robert P. Thomas (1973) gibi tanınmış kişiler de benzer bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu konuda Eric R. Wolf (1982) gibi daha ileri gidenler Batı dışındaki toplumların tarihsiz olduklarını, bir tarihleri varsa Batılılarla buluştukları andan itibaren tarihe ortak olduklarını ileri sürenler de olmuştur.

Tarih Eski Yunan ve Roma'daki demokrasi ve felsefe ile başlatılır; Ortaçağ Avrupası'nda kralların ve kilisenin etkisindeki Feodal düzenle devam eder; sonrasında sanat alanındaki Rönesansın ortaya çıkmasıyla dinde reformu gerçekleştiren ve yeni dünya ticaret yolları ile zenginliğe ulaşan, sonuçta sanayi devrimiyle birlikte askeri, ekonomik ve politik yönden dünyaya egemen olan bir Batı Avrupa ve Kuzey Amerika karşımıza çıkmaktadır. Asya, Afrika ve hatta Latin Amerika kıtasındaki insanlar bu tarihe Avrupalılar'ın belirlediği alana katkı düzeyinde katılma hakkına ulaşmaktadır. Bu arada İslam dünyası ve Osmanlılar'ın da kaderi bundan farklı değildir.

"Avrupa Merkezci" yaklaşımın biraz daha yumuşak olanı da vardır. O da Avrupalılar'ın bin yıllık Ortaçağda (M.S. 476-1450-1500) İslam dünyası ve Asya'ya göre ekonomi, teknoloji ve bilimde nispi bir gerilik içinde buldukları ancak 1500'lü yıllardan itibaren anılan coğrafyalar dahil dünyanın geri kalan bölgelerine karşı hemen hemen her alanda üstünlüğü ele geçirip bunun günümüze kadar devam ettiği yaklaşımıdır. Her iki yaklaşımda da modern dünyanın ancak "Batı'nın Yükselişi" ile

ekonomide “serbest ticaret ve piyasa” siyasette de “demokrasi” gibi ideallere ulaştıklarını ifade etmektedir. Bunu Avrupa Mucize’si (Jones 1981) olarak değerlendirenler de vardır. İlginç olan materyalist ve sosyalist Karl Marks, rasyonalist Max Weber, kapitalist Adam Smith, Thomas Malthus ve David Ricardo bu konuda aynı görüşü paylaşmaktadır: Avrupa kapitalizmin gelişimi konusunda “biriciktir”, “dinamiktir”, “ilerlemecidir” ve “özgürdür” buna karşılık Asya veya Doğu “durağandır”, “geridir” ve “despotiktir”. İlginçtir XVIII ve XIX. yüzyıldaki kapitalizmin savunucuları ve eleştirmenleri arasındaki bu “Avrupa merkezci” yaklaşım paralelliği XX. yüzyılda da “kapitalizm”i sorun eden Fernand Braudel (1984) ve Immanuel Wallerstein (1974-78-80) gibi sosyal bilimin güçlü kalemleri arasında da göze çarpmaktadır. Bu anlayışa göre, Avrupa merkez, dünyanın diğer bölgeleri çevre; Avrupa aktif dünyanın gerisi pasif; Avrupa değişimin öncüsü gerisinde ise bu duruma ayak uydurma ve konumlanma durumu tasvir edilmektedir. Sonuçta Avrupa kültür ve medeniyeti her zaman diğer/ler/i karşısında “öncü”, “üstün”, “gelişmeci” ve “üretken” olarak yerini almaktadır.

Son dönemlerde bu bakış açısını eleştiren ve eserlerinde daha dengeli bir yaklaşımı benimseyen Marshal Hodgson (1993), Jared Diamond (1997), Gunter Frank (1998), Jack Goldstone (1998), James Blaut (2000), Kenneth Pomeranz (2001), John Hobson (2004) ve Robert Marks (2007), gibi sosyal bilimcilerin çalışmaları doğrudan Osmanlı Devletiyle ilgili olmamasına rağmen ufuk açıcıdır. Osmanlılar ile doğrudan ilgili olan son dönem çalışmalarından birisi Giancarlo Casale (2010) tarafından gerçekleştirildi.

“Mucize” olarak değerlendirilen ve Adam Smith’in (1776) tarihteki en önemli iki olay olarak kabul ettiği Avrupalılar’ın XV. yüzyılın sonlarında Ümit Burnu’nu dolaşarak Hint Okyanusuna ulaşmaları ve Amerika’ya ayak basmalarıyla Osmanlılar’ın dünya ekonomisinde önemlerini kaybetmeye başladıkları dönemle ilgili Türkiye’deki sosyal bilimcilerin ekseriyetinin yaklaşımı da “Avrupa Merkezci” bakış açısıyla paralellik arz etmektedir. Bu yaklaşıma göre XV. yüzyılın sonlarından itibaren dünya ticaretinin deniz yolları ve okyanuslar ötesine kaymasıyla Avrupa’nın hakimiyeti ortaya çıkmış ve doğu-batı ticaretinde tarihsel olarak önemi bulunan Osmanlılar’ın topraklarından geçen karavan yolunun önemini yitirmeye başlamasıyla Osmanlılar’ın dünya ekonomisindeki önemi kaybolmuş olmaktadır. Acaba durum gerçekten böyle midir?

ASYA MERKEZLİ DÜNYA EKONOMİSİ’NDEN AVRUPA MERKEZLİ DÜNYA EKONOMİSİ’NE

Avrupa’nın 1500-1850 dönemindeki yükselişini (*the rise of Europe*) konu edinen analizlerde Atlantik’e kıyısı olan ülkelerin Afrika, Asya ve Amerika’ya olan ticaretleri sonucu ortaya çıktığına yönelik özel bir vurgu vardır. Ticaret yanında köle ticareti

sayesinde Batı Avrupa'nın, Doğu Avrupa ve Asya karşısında farklı bir konuma yükseldiği yaygın bir yaklaşımdır. Yine bu ticaret sayesinde Batı Avrupada dünyanın diğer bölgelerinden farklı bir kurumsal gelişme (ekonomik ve politik) ortaya çıktı. Atlantik bölgesindeki Avrupa ülkelerini Doğu Avrupa ve Asya karşısında mesafeyi açmasında rol oynayan üç temel etken olarak uluslararası ticaret, şehirleşme ve kurumsal yapıdaki değişim Acemoglu, Johnson ve Robinson (2005) un çalışmalarının da temel iddiasıdır. Dolayısıyla Avrupa'nın dünya ticaretine açılması herşeyin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.

Belirtmek gerekir ki her ne kadar XV. yüzyıldan başlamak üzere Avrupalılar dünya ticareti ve ekonomisindeki faaliyetlerini arttırmış olsalar da XIX. yüzyılın ortalarına kadar Asya hem nüfus ve hem de üretim gücü olarak Avrupa'nın önünde olmuştur (Goldstone 1998; Marks 2007). Hatta Gunter Frank (1998) Avrupalılar'ın bir başarısı varsa bunun tamamıyla Asya'ya bağlı olduğu inancındadır. Ancak bu gerçeklikler Avrupa'nın 1500 lü yıllardan sonra dünya ticaretinde elde ettiği başarıyı ve ekonomik alanda gerçekleştirdiği faaliyetleri küçümsemeyi gerektirmez.

Avrupalılar (ilk önce Portekizliler) XV. yüzyılın sonlarında Atlas Okyanusu kıyısından hareket edip Güney Afrika'yı dolaşarak Hint Okyanusuna ulaştılar. İstanbul'un fethinden sonra büsbütün bir kenara sıkışan Avrupa'nın denizler yoluyla dünyaya açılmaktan başka bir çaresi yoktu. Zenginliğin kaynağı konusundaki genel kanaatin "doğu" olmasından dolayı Avrupalılar denizlerden Asya'ya ulaşmak üzere yola çıktılar. Sonuçta İspanyollar Amerika'ya, Portekizliler de Asya'ya ulaştılar.

Avrupalılar "doğu"yu -Hint Okyanusunu- temel hedef seçmişken Atlas okyanusunu aşarak hem Asya'ya ve hem de Amerika'ya ulaşmayı başardılar.Bu başarının Batı Medeniyeti ve dünya tarihinde doğurduğu sonuçlar açısından yapılan çalışmalara bakıldığında en çok üzerinde durulan konulardan birisi de o dönemlerde doğu-batı ticaret yollarını kontrol eden Osmanlılar'ın bu gelişmelerden nasıl etkilendiği ile ilgilidir. Osmanlılar'ın yüzyıllar öncesinden beri devam eden doğu-batı güzergahındaki karavan ticaretinin alternatifi olan deniz yollarının devreye girmesi karşısındaki tutum ve davranışları ve tabiatıyla politikaları neydi? Buna paralel olarak sorulabilecek diğer bir soru da, Avrupalılar gemicilik teknolojisi başta olmak üzere entellektüel, askeri, ekonomik, siyasal ve kurumsal alanda gösterdikleri başarıya bağlı olarak Hint ve Asya kıtasındaki zenginliğe okyanus aşırı yollardan ulaşıp oralarda hakimiyet kurmaya çalışırken aynı dönemde Osmanlılar ne ile meşguldü?

Bu soruya cevap vermek elbette bu yazının sınırlarını aşar. Ancak öncelikle belirtmek gerekir ki kendi içinde bir dünya ekonomisi olarak organize olan Osmanlılar için dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde Avrupa'da Viyana'dan Asya'daki Yemen'e kadar doğu-batı eksenindeki hem deniz ve hem de karasal alandaki ticaret bağlantıları

ile şehirler ve bölgeler arasındaki ekonomik entegrasyon anlamında önemli bir başarıdan söz edilebilir. Bu başarı tarihsel ipek ve baharat yolu mirası ile ilişkili olarak da değerlendirilebilir. Doğu-batı ekseninden ayrı olarak kuzey-güney eksenini çerçevesinde Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım'dan Afrika'daki Darfur'a kadar yine hem deniz ve hem de karasal ticaret yolları arasındaki bağlantıları güçlendirmek için geliştirdikleri alt yapılar ve uyguladıkları teşvik politikalarıyla güçlü bir ticari ve ekonomik entegrasyonu gerçekleştirebilmişlerdir.

Bu bağlamda Avrupalılar'ın dünya ticaretine açıldıkları dönemlerde doğu-batı ve kuzey-güney ekseninde geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlılar için bu geniş devletin ticaret merkezleri, limanları ve bölgeleri arasındaki iç ticareti organize etmek ve bununla ilgili tedbirleri hayata geçirmek dış ticaretten çok daha önemlidir. Çünkü Osmanlı sınırları içindeki ticaretin hacmi dikkate alındığında dış ticaretin ağırlığı gerçekten önemsiz kabul edilebilir. XV. ve XVI. yüzyıllarda iç ticarete oranla % 10 düzeyinin altında olan dış ticaret XVII. yüzyılda en iyi tahminle % 20 lere, takip eden ve hacim olarak önceki dönemlere göre gerçekten önceki yüzyıllara göre önemli bir düzeyde artışın görüldüğü XVIII. yüzyılın sonlarında bile % 50 nin üzerine çıkmamıştır (Bulut 2011). Dolayısıyla özellikle Avrupa'nın dünyaya açıldığı yüz yıllarda Osmanlılar'ın dış ticaretten ziyade iç ticareti önemsemelerinden daha tabii bir durum olamazdı. Bununla birlikte Avrupalılar'ın o dönemdeki temel hedefi olan Doğu ticareti, yani öncelikle Doğu Akdeniz sonrasında da Kızıldeniz, Basra körfezi, Hint Okyanusu ve Asya'daki ticaret ve ekonomik havzasındaki pozisyonları karşısında Osmanlılar'ın gerçekleştirdikleri faaliyetlere kısaca temas edilmesi ve konuyla ilgili yapılan yeni çalışmalara referans verilmesinde yarar olabilir.

ASYA TİCARETİ VE OSMANLILAR

Bilinen çalışmalarıyla Melziğ (1943), Özbaran (1972), Hess (1973,1974), Mughul (1974) Orhonlu (1974) ve Imber'e (1980) son zamanlardaki Brummett (1994), Soucek (1994,1996), Bostan (2007) ve Özbaran'ın (2009) katılımıyla ortaya çıkan araştırma sonuçları Avrupalılar'ın okyanus aşırı yollardan ulaştıkları Hint denizi ve Asya kıtasındaki denizcilik, korsanlık ve ticari faaliyetleri karşısında Osmanlılar'ın hiç de yabana atılmayacak düzeydeki tedbirleriyle ilgili dönemlerde dünyanın en önemli ticaret bölgelerinden biri olarak kabul edilen bu coğrafyada ciddi bir cevap verdikleri sonucuna ulaşılabilir. Bu çalışmalarda Asya kıtasında Osmanlılar'la Avrupalılar arasındaki ekonomik ve ticari rekabet yanında denizlerde ve okyanuslardaki rekabet ve mücadelede, teknolojik, askeri, coğrafi, kültürel ve siyasal alanlardaki üstünlüğü ele geçirme ve devam ettirme konusundaki faaliyetler yakından izlenebilir.

Avrupa Merkezci bakış açısının düştüğü açığı ortaya koyması açısından Harvard Üniversitesi'ndeki doktora çalışmasını kitaplaştıran Giancarlo Casale (2010), 1453 yılında Bizans'ın Osmanlılar'a karşı İstanbul'da savaşı kazandığını; Avrupa'daki genişlemesinden sonra Anadolu'nun doğusuna doğru giderek yayıldığını Suriye ve Mısır gibi bölgeleri fethettiğini sonrasında da Asya'da Hint Okyanusunda Avrupalı uluslarla reaktibe giriştiği bir tarihsel gerçeklik yaşanmış olsaydı acaba Avrupalılar bunu nasıl tasvir ederlerdi? diye sormaktadır. Kitabına bu soruları sorarak başlayan Casale, Osmanlılar'ın Avrupalı ulusların dünya ticareti ve denizlerine açıldığı ve yükselişe geçtikleri dönemlerde Asya ticaretinde aynı başarılarla imza attıklarını tezinde açıklamaya çalışmaktadır.

Avrupalılar'ın erken modern dönemde birinci öncelik olarak kabul ettikleri doğunun zenginliğine ulaşma ve Kudus gibi kutsal yerlerin kontrolünü sağlama konsundaki faaliyetleri karşısında Osmanlılar'ın aynı başarıyı gösterememiş olduğu iddiasının tutarlığı ciddi bir tartışma konusu olduğu artık daha açık bir biçimde görülmektedir. Çünkü aynı Osmanlılar'ın bu dönemlerde Batılılar için hem doğunun zenginliklerine ulaşmaları yolundaki (güzergahındaki) en önemli engel (Brummett 1994) ve hem de bu coğrafyadaki (Hint okyanusu ve çevresi) zenginlikleri ve ticareti kontrol etmek için kendileri açısından maliyeti çok daha düşük ve kazancı çok yüksek olan Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ni kontrolleri altına almak üzere gerçekleştirdikleri faaliyetlerdeki başarıları (Casale 2010) dikkate alındığında Avrupalılar'dan geri kalır bir yanları olmanın ötesinde daha parlak bir duruma kavuştukları bile söylenebilir.

Portekizliler Hindistan'a varmadan önce başta bölgedeki müslümanlar olmak üzere Asya'daki tüccarların son derece aktif olduğu canlı bir ticaret söz konusuydu. Müslüman tüccarların da çok etkili oldukları Asya ticaretini XVI. yüzyılın başlarından itibaren Portekizliler tekelleri altına alma ve kendileri dışındaki aktörlerin etkinliğini ortadan kaldırma mücadelesine giriştiler. Avrupa'dan gelen bu unsurların bu faaliyetlerine ilgili coğrafyadan hac yapmak üzere yılın belli zamanlarında Mekke ve Midene'ye deniz yoluyla seyahat eden topluluklar üzerinde belirginleşen rahatsızlıklar da eklenince, İstanbul'un fethi ile hem müslüman ve hem de gayri müslimlerce İslamın hakim gücü olarak kabul edilen ve kuruluşlarından beri Batı'ya yönelen Osmanlılar'ın dikkatini bu bölgeye yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Asya'daki ticaret ortamı ve müslümanların durumunun giderek kötüleşmesi Osmanlılar'ın daha önce sınır bölgelerinde karşı karşıya geldikleri Avrupalılar ile bu sefer kendi merkezleri ve topraklarından uzak yerlerde, denizlerde ve okyanuslarda mücadele etmek durumunda kaldılar.

XVI. yüzyılda Osmanlılar'ın bir meydan okumayla karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu meydan okuma kaşısında tepkisiz kaldıklarını söylemek imkansızdır. Gerçekleştirilen son dönem çalışmaların ışığında açıkça ifade etmek gerekirse

Osmanlılar'ın hayata geçirdikleri tedbirlerle Asya'daki Hint okyanusu, Kızıldeniz, İran ve Basra körfezindeki mücadelede XVI. yüzyılın ortalarında amaçlarına ulaşmışlar ve sonuçta ilgili dönemlerdeki dünya ticaretinin bu bölgedeki payından kendilerine düşen kar transferini ekonomilerine aktarmışlar ve bazı yerli Avrupa merkezci yayınlarda iddia edildiği gibi mali dengeleri olumsuz etkileyecek bir gelişmeye meydan vermemişlerdir.

Avrupalılar'ın ilgili dönemlerde etkin olmaya çalıştıkları Asya ve Afrika kıtalarında Osmanlılar hayata geçirdikleri tedbirler sayesinde Endonezya'daki Açe sultanlığından İran Körfezi ve Kızıldeniz kıyılarına kadarki coğrafyada, ticaret hinterlandında söz sahibi olmuş ve buralarda yaşayan toplulukların ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlik ihtiyaçlarına önemli katkılar sağlamışlardır. XV. yüzyılda günümüz Ortadoğu'sundaki mukaddes yerleri ve Asya'daki lüks ipek ve baharat ticaretini ele geçirmek amacıyla on yıllarca emek veren Portekizliler'in daha XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bu coğrafyadaki faaliyetlerinde geriledikleri ve başta Kudüs, Mekke ve Medine olmak üzere Asya ve Afrika'da gerçekleştirdikleri fetihlerle tüm islam dünyasının liderliğini üstlenen Osmanlılar'ın Asya'daki ticaret yollarını da neredeyse tamamen kontrolleri altına almalarıyla ulaştıkları başarının küçümsenmesi tutarlı bir yaklaşım değildir.

Diğer taraftan başlangıçta Portekiz ve İspanya gibi Güney Avrupalılar'ın temel amaçları Doğu'ya Hindistan'a yol bulmak iken Güney Amerika kıyılarına ulaştıkları gibi, daha sonraki dönemlerde Hollanda, İngiliz ve Fransızlar'ın Kuzey'den deniz yoluyla yine Doğu'ya Hindistan'a ulaşma hedefleri olmasına rağmen Avrupalılar'ın Atlantik ötesindeki Kuzey Amerika'ya ayak basmaları gibi bir gerçeklik ve endişe karşısında Osmanlılar'ın neden Amerika'yı Avrupalılar'dan önce keşfedemediği sorusunun ne kadar anlamlı olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Anlaşıldığı kadarıyla o dönem için daha önemli olan, Batıda (Avrupa ve Amerika) ortaya çıkan iktisadi gelişmenin temel aktörleri olan Kuzey Batı Avrupalılar ve bu yeni aktörlerin Atlantik Okyanusundaki faaliyetleri söz konusu olunca, üzerinde durulması gereken temel nokta;erken modern dönemde Avrupalılar için (Osmanlılar için değil!) ekonominin merkezi Akdeniz'den Atlantik'e kayarken Osmanlılar'ın ne yaptıklarıdır.

MERKEZ AKDENİZ'DEN ATLANTİK'E KAYARKEN

Osmanlı etkisini de dikkate alması gereken ancak bu yazının sınırlarını zorlayacak olan bir analiz gerektiren Güney Avrupalılar'ın iktisadi ve ticari alandaki başarısız uygulamalarından dolayı XVI. yüzyılın sonlarına doğru hem bu altın ve gümüşler ve hem de Avrupa'daki ekonomik merkez güney'de Akdeniz ve çevresinden Kuzey'e Atlantik çevresine kaymaya başladı. XVII. yüzyıl Avrupa'sında Hollanda, İngiltere ve

Fransa, Avrupa dünya ekonomisi ve ticaretinde İtalyan, İspanyol ve Portekiz devlerinden daha etkili olmaya başlamıştı (Braudel 1972). Doğu Akdeniz (Levant) ticaretini tümüyle kontrolleri altında bulunduran Osmanlılar da bu değişime ayak uydurmakta gecikmediler ve Avrupa'nın ekonomik alanda yükselişe geçen ve merkantilizm olarak adlandırılan Batı kapitalizminin bu aşamasında dünya ticaretinde etkinliğini arttırmaya başlayan Hollanda, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştirecek yeni politikaları devreye soktular.

Osmanlılar'ın klasik dönemde çağdaşları Batı'daki merkantilist devletlerden belirgin düzeyde farklı politikalar izledikleri genel kabul gören yaklaşımlardan biridir. İlgili dönemlerde dünya ekonomisinde yaşanmakta olan değişim, başta Avrupa'daki ekonomik merkezin Akdeniz'den Atlantik'e kayması olmak üzere Avrupa'nın doğuya ve batıya doğru genişlemesi gibi gelişmeler dikkate alındığında yaşanmakta olan konjonktürle Osmanlılar'ın izledikleri ekonomi politik arasında belli ölçüde birbirini tamamlayan unsurlar olduğu da söylenebilir. Dünya ekonomisindeki değişim ve dış dinamikler göz ardı edilerek yapılacak bir analiz ilgili dönemdeki Osmanlı uygulamalarının tutarlı bir bütünlük içinde anlaşılmasını güçleştirecektir.

Tarihsel süreç içinde Osmanlı Avrupa ilişkilerinin dünya ekonomisindeki değişimler ve siyasal alandaki gelişmelere paralel olarak dinamik bir yapıda sürekli değişiklikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu ilişkilerde Tanzimata kadar belirgin olan ve değişmeyen en önemli nokta Osmanlıların kendilerini hiçbir zaman Avrupalılar karşısında yetersiz görme gibi bir haleti ruhiye içine girmeden kendi sistemlerinin Avrupalılardan üstün olduğuna inanmış olmalarıdır. Kendi sistemlerinin mükemmel olduğunu düşünen ve kurdukları bu sistemin ve özellikle de ekonomik alandaki uygulamaların ve kurumların kendi dinamiklerine bağlı kalarak değişmesini gerçekleştirmekte çok da tereddüt etmedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumu Osmanlı pragmatizmi olarak nitelendiren iktisat tarihçileri (Pamuk 2004) olmakla beraber sistemin kendi dinamiklerine bağlı kalarak değişimin gerçekleştirilmiş olması uzun ömürlü yapıların temel kaderi olarak da değerlendirilebilir.

Daha öncesinden belli alanlarda yenileşme sürecini başlatmış olmalarına rağmen Osmanlıların Tanzimata kadar Avrupa ile ilişkilerinde karşı tarafı model alınması gereken, 'üstün' bir taraf olarak kabul etmeleri gibi bir yaklaşımdan uzak durdukları anlaşılmaktadır. Siyasal ve ekonomik alandaki ilişkilerde Osmanlıların kendi sistemleri ve değerlerine güvenen, hiçbir komplekse kapılmadan Avrupalılarla her alanda işbirliğini önemseyen bir tavır içinde olduklarını belirtmek gerekir. Arşiv çalışmalarıyla desteklenmeyen tersi iddiaların varlığına rağmen (Kuran 2004), bu anlayış özellikle de ekonomik ilişkilerde tek taraflı bahsettikleri kapitülasyonlarda belirgin bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir.

Osmanlıların kapitülasyon politikası günümüz Türk aydınlarının çoğu tarafından bir taviz politikası olarak değerlendirilmektedir. Oysa XV. yüzyılda Güney Avrupada Venedik ve Cenevizlilere verilmeye başlanan sonra da XVI. yüzyılda Kuzey Avrupada Fransa ve İngiltere, XVII. yüzyılda da Hollanda'ya genişletilen Osmanlı kapitülasyon politikası belirli ekonomik ve politik amaçları ön gören, özgüvene dayalı bilinçli bir tercihin sonucudur. Diğer uygulamalarla birlikte ekonomik ve politik bir araç olarak kullandıkları kapitülasyonlarla Osmanlılar XVIII. yüzyıla kadar Avrupalı ekonomik ve siyasal güçlerin etkilerini ve etkinliklerini kontrol etme ve yönlendirme imkânını bulmuştur. Bunun en iyi örneği XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Akdeniz merkezli Avrupa ekonomisinin Atlantik merkezli bir ekonomiye dönüşmesi sürecinde Osmanlılar'ın bu alandaki uygulamalarıdır (Bulut 2001).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Avrupalılar dünya denizciliği ve ticaretinde ağırlıklarını hissettirmeye başladılar. XVII. yüzyılda öncelikle Hollandalılar olmak üzere, İngiliz ve Fransızlar hem doğuda ve hem de batıdaki ticarete önemli rol oynamaya başladılar. Önceleri bu bölgelerdeki ticarete ağırlığı bulunan Portekizlileri Hollandalılar sistematik bir şekilde elemeyi başardılar. Böylece Portekiz ticaret imparatorluğunun tacı Avrupa'nın yeni ticaret gücü Hollandalıların eline geçmiş oldu. Kuzey Batı Avrupalı uluslar olan İngiliz, Fransız ve Hollandalıların XVII. yüzyılda ekonomik ve ticari alandaki başarıları Avrupadaki ekonomik merkezin Akdeniz'den Atlantığa kaymasında belirleyici rol oynadı (Braudel 1972, 1984). Bu gelişmeleri yakından izleyen Osmanlılar yıldızı yeni parlayan Kuzey Batı Avrupalı yeni tüccar devletlerin baş aktörlerini Doğu Akdeniz'deki (Levant) Halep, İskenderiye, İzmir ve İstanbul gibi İmparatorluğun ticaret merkezlerine çekmek konusunda başarılı siyasi ve ekonomik politikaları devreye soktular.

Atlantik limanlarından gelen Avrupalı gemiler Batı Akdeniz'deki limanlarda yüklerini boşalttıktan sonra yüklendikleri değerli madenlerle Doğu Akdeniz'deki Osmanlı limanlarına demir atarlardı. Avrupadan getirdikleri gümüşleri Osmanlı limanlarında karşılığında pamuk, ipek, yapağı gibi Osmanlılarca üretilen tekstil hammaddeleri yanında İran, Hindistan ve Çin gibi doğu ülkelerinde üretilen ürünleri gemilerine yükleyerek yeniden Atlantik limanlarına doğru yola koyuluyorlardı. Kaynağı Amerikan kıtası olan Avrupa'nın altın ve gümüşleri Atlantik ile Doğu Akdeniz arasındaki ticaret bağları sayesinde Osmanlı bölgelerine ulaşmış ve bunun Osmanlı ekonomisinde önemli sonuçları olmuştur.

Anılan dönemlerde Doğu Akdeniz ile Atlantik arasındaki ilişkilerin giderek güçlenmesine paralel olarak Avrupa paralarının Osmanlı bölgelerinde giderek bollaştığı görülmektedir. Deyim yerindeyse hayata geçirdikleri yeni uygulamalarla Osmanlıların Amerika'dan da beslenen Avrupa sermayesini çekme konusunda başarılı olmuşlardır.

Erken modern dönemlerde Avrupa para birimlerinin hemen hemen her çeşidinin Doğu Akdeniz'de tedavülde olduğu görülmektedir (Pamuk 1999). Avrupalı tüccar devletlerin paraları sadece mal mübadelesinde değil ayrıca kredi ve finansman alanlarında da yoğun olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Avrupa dünya ekonomisindeki ekonomik merkez Akdeniz'den Atlantik'e kaydığı dönemlerde Osmanlılar'ın hayata geçirdikleri politikalar sonuç vermiş ve erken modern dönemde Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi yeni yükselen ekonomik aktörleri kendi alanına çekmeyi başarmışlardır.

DOĞU-BATI TİCARETİ ARASINDA OSMANLILAR

Asya ve Afrika kıtasında eski kadim medeniyet merkezlerinden Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'yu kuşatan "berekatli hial" in içinde bulunduğu Akdeniz ve modern Orta-doğu coğrafyasından Avrupa'nın ortalarına kadar taşan Balkanlar ve kuzeydeki Karadeniz havzasına kadar geniş bir hinterlanddaki ticareti geliştirmek ve bölgeler arasındaki ekonomik entegrasyonu sağlamak için Osmanlılar'ın hayata geçirdikleri tedbirler hiç şüphesiz dış ticaret için harcadıkları çaba ile mukayese edilemez. Bununla birlikte Fernand Braudel (1972) in deyişiyle kendi başına bir "dünya ekonomisi" olarak değerlendirilen bu Osmanlı coğrafyasının kuzey-güney kadar doğu batı arasındaki uluslararası ticareti geliştirmek için de önemli çabaları göze çarpmaktadır.

Osmanlılar Doğu Batı ticaretinin öneminin farkındaydılar. Uzun dönem Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Akdeniz güzergahı boyunca yapılan ticaretin kontrolüyle devlet ve toplum hayatında ortaya çıkan kazançların ekonomide sağladığı avantajların ve istikrarın bilincindeydiler. Bu ticaret güzergahının kontrolüyle yakından ilgilenmişler, gemicilik ve denizciliğe özellikle bu amaç için ayrı bir önem vermişlerdir. XVI. yüzyıl boyunca hem kara ve hem de deniz ticaret yollarının kontrolünü gerçekleştirmek için dikkate değer düzeyde bütçeden pay tahsis etmişlerdir (Bostan 2007).

Osmanlılar erken modern dönemde Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarındaki geniş karalarda; Karadeniz, Akdeniz, Adriyatik Denizi ve Kızıldeniz gibi iç sularla; Atlantik ve Hint Okyanusu gibi uluslararası sulardaki dünya ticaretini etkilemek hatta denilebilir ki yönlendirebilmek için ekonomik ve ticati alanla ilgili bir çok tedbiri hayata geçirmişlerdi. Bu uygulamalar sayesinde Avrupalılar'ın dünya ticaterine açılmaya başladığı XV. yüzyıldan Sanayi Devrimi olarak adlandırılan sürecin ortaya çıkmaya başladığı XIX. yüzyılın ortalarına kadar 400 yıl gibi uzun bir dönem dünya ticareti ve ekonomisindeki etkinlikleri ve belirgin konumları devam etmiştir. XIX. yüzyıla kadar iç ticaretin dış ticareti katladığı bir Osmanlı dünya ekonomisinin Sanayi devrimine kadar sürekli olarak dış ticaret fazlası vermiş olması bu geniş coğrafyanın gerekliliklerine bağlı olarak ülke sınırları içindeki ticari ve ekonomik gelişmelere verdikleri önemi

ortaya koymaktadır. Bunun yanında kurdukları sistemin uluslararası alanda Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarındaki gelişmelere de doğrudan etkisi olduğu görülmektedir. Kendi sınırları içindeki toplulukların temel ihtiyaçlarını tedarik etme ve devletin mali dengelerini devam ettirmeyi temel öncelik olarak belirledikten sonra Osmanlılar'ın dünya ekonomisinde doğu-batı ve kuzey-güney ekseninde merkezi bir konumda uzun dönemdeki gelişmelere etki etmeye ve hatta yön vermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafya zor bir coğrafyadır. Tarih boyunca bu coğrafyada etkili olmuş devletlerin temel özelliklerinden biri de kendi önceliklerini belirleyerek izledikleri politikaların ilgili dönemde dünyadaki gelişmelerle zıtlaşan değil uyumu gözetten bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu coğrafyada hüküm sürmüş devletlerin dünya ekonomisindeki etkinlikleriyle izledikleri politikaların niteliği arasında genelde bir paralellik olduğu söylenebilir. İzlenen ekonomik politikalarda iç dinamikler kadar dış dinamiklerin de etkili hatta zaman zaman belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Şartların zorlaması veya başka nedenlerle dünyadaki dengeleri ve gelişmeleri dikkate almayan ve nehri tersine akıtmayı önceleyen politikalar bu coğrafyadaki devletleri genelde zora sokmuştur.

Osmanlı Devleti coğrafi olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmasının da etkisiyle izlenen ekonomi politikalarında tüm bu coğrafyalardaki gerçekliklerin etkisi açıktır. Bununla birlikte kendine özgü –*sui generis*– yönü de dikkat çekicidir. Diğer bir ifadeyle Osmanlılar kurdukları iktisadi ve sosyal düzende hakim oldukları coğrafyalardaki çevre koşulları ve dünyadaki değişen koşulların yoğun etkisi olmakla birlikte dünyaya, hayata ve ekonomiye bakışlarının izledikleri politikalarda tek yanlı serbestliği (liberal) veya mutlak merkezîyetçiliği (sosyalist) tercih ettiklerini söylemek güçtür. Osmanlıların izlediği ekonomik politikalarda ilgili dönemde gelişen dünya kapitalizmiyle uyumun izleri bulunmakla birlikte klasik dönemde kendi önceliklerinin derin etkisi görülmektedir.

Üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti'nin çok farklı kesimlerden oluşan toplumunun önceliklerini dikkate alarak dünya ekonomisindeki gelişmelerle uyumlu bir ekonomi politik süreci hayata geçirmeyi öncelikli olarak önemseddiği açıktır. Osmanlı Devleti'nde klasik ve modern dönem ayırımı bu alanda belirgin farklılıklara işaret etmekle birlikte dünya ekonomisindeki konjonktürel gelişmelerle bu coğrafyada hayata geçirilen ekonomi politikaları arasında çoğu zaman sonuçları itibarıyla zıtlıktan ziyade uyumdan söz etmek daha doğru olabilir.

Osmanlılar Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Karadeniz'den Akdeniz ve Afrika'ya kadar geniş olan ve günümüzde kırka yakın devletin hüküm sürdüğü bu coğrafyaları birbiriyle bağlayan ticaret ve ekonomik altyapıyı güçlendirmek için bir çok faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Burada doğu-batı, kuzey-güney hatları boyunca ticaret yolları

ve kervansaraylarla karadan, su yollarıyla da Karadenizden Akdenize Adriyatikten Kızıldeniz ve Atlantikten Hint Okyanusuna olan deniz ticaret yollarının gelişimine ve güvenliğine ayrı bir önem vermişlerdir. Dolayısıyla hem iç ve hem de dış ticarete büyük önem vermişler ve hem de bu ticaretin hem karadan (kervan yolu) ve hem de deniz yollarıyla yapılması için altyapı çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir (Güçer 1987). Bu altyapı çalışmalarıyla özellikle Balkanlar, Karadeniz, Anadolu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgeleri ve ticaret merkezleri arasındaki bölgesel ticari ve ekonomik entegrasyon hedeflenmiştir.

Osmanlı ticaretinde müslümanlardan çok yahudi ve ermeni tüccarların etkin olduğu tezi de çok tartışmalıdır. İnalçık (1960) ın Bursa Kadı sicillerine dayanarak yaptığı araştırma sonuçlarına bakıldığında Halep ve İskenderiye'den bir çok tüccarın buradaki ticarete iştirak ettikleri görülmektedir. Kayda geçen 28 tüccarın çoğu Halep, Şam, Hama ve Dimyat gibi modern ortadoğu şehirleirnden gelirken bazıları da İspanya Endülüsten bu ticarete katılmışlardır. Balkanlardaki bir çok şehirlerde XVI. yüzyıl gibi erken bir çağda bir çok şehirde Ortadoğu ve Kuzey afrikadan tüccarlar faaliyet göstermektedir. Yine L.Fekete'nin arşiv bulgularına dayanarak bilgi veren Braude (1985, 335) de XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı Macaristan'ı Budin'deki ticarete müslüman tüccarların oranı % 68 iken, Osmanlı tebası hıristiyan tüccarlar % 26 ve yahudi tüccarlar da % 6 civarındaydılar. Görüldüğü gibi geniş Osmanlı coğrafyasında hem müslüman ve hem de gayri müslim tüccarlar etkin bir şekilde ticari faaliyetlerde yer alıyorlardı.

Üç kıtaya yayılmış, günümüzdeki Akdeniz, Karadeniz, Kızıldeniz gibi denizleri neredeyse iç deniz haline getirmiş bu geniş bir coğrafyada kara ve deniz ticareti alanındaki bölgeler, limanlar ve şehirler arasındaki entegrasyonu sağlamak için Osmanlılar'ın yerli ve yabancı, müslim ve gayri müslim dönemin tüm ekonomik ve politik aktörlerinden yararlanma konusunda bir çok enstrümanı devreye soktukları anlaşılmaktadır. Dönemin şartları ve kısıtları dikkate alındığında bu konudaki başarılarını küçümsemek büyük haksızlık olarak değerlendirmek gerekir. Bu noktada Osmanlılar'ın;

- XV. yüzyıldan itibaren Avrupalılar'ın okyanus aşırı seferlerle dünya ticaretine açılmalarına,

-erken modern dönemde Avrupada yükselen ve düşen güçlere,

-izledikleri politikaların Avrupa ekonomi politığıne, dünya ekonomisindeki gelişmelere, mal piyasalarının entegrasyonuna ve ekonomik yapı ve kurumsal gelişmelere,

-erken modern dönemde doğu-batı, kuzey-güney ekseninde kendilerini merkezi bir konumda kabul ederek dünya ekonomisi ve ticaretine,

-içeride ve dışarıda (ulusal ve uluslararası düzeyde) ticaret ve ekonomi alanında hayata geçirdikleri politikaların yerel ekonomik yapı ve kurumlara,

-doğudan batıya, kuzeyden güneye bu geniş coğrafyadaki bölgelerin ekonomik ve ticari entegrasyonuna ve bunların uzun vadeli sonuçları konusundaki

etkileri ile ilgili bundan sonra sağlıklı ve tutarlı sonuçlara ulaşabilmek, hakimiyet kurdukları bölgelerin tümünde şimdiki kadar el sürülmemiş arşiv belgelerine dayalı çalışmaların niceliği kadar niteliğine de bağlı olacaktır.

XXI. YÜZYILDA YENİ MERKEZ'E DOĞRU

Günümüzden yaklaşık üç yüz yıl önceki dönemlerde geri kalan büyük bir bölümündeki üretimde Osmanlılar'ın da önemli bir payı bulunduğu varsayılırsa Çin, Hindistan ve Avrupa üçlüsünün her biri dünya üretiminin % 23'ünü ürettiği dikkate alındığında (Marks 2007, 123-24) Asya'nın Avrupa karşısında ekonomik olarak belirgin üstünlüğü bulunmaktaydı. Sonrasındaki yüz yıllık dönemde Çin Avrupa'ya göre çok daha hızlı büyürken Hindistan'ın dünya üretiminden aldığı pay hızla düştü ve 1820'li yıllarda Çin ve Hindistan birlikte dünya üretiminin yarısını gerçekleştiren Avrupa % 27'ler civarındaydı. Dolayısıyla XIX. yüzyılın ortalarına kadar Asya'daki sadece Çin ve Hindistan'ın üretimi dikkate alındığında dünya toplam üretimi içindeki oranlar itibarıyla Asya'nın Avrupa karşısında üstünlüğünü devam ettirdiği görülmektedir (Marks 2007, 124).

Ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Batı Avrupa merkezli ortaya çıkan sanayileşme olgusunun sonuçlarının belirginleşmesiyle Avrupa Asya karşısında hızla mesafeyi açmaya başladı. Dolayısıyla Avrupa'nın ve sonrasında Amerika'nın yani Batı'nın Doğu karşısındaki iktisadi zaferinin tarihi iki yüz yıldan fazla değildir. Yani Batı 1500'lü yıllarda dünya ticaretine açılmaya başlamış ancak üretimde üstünlüğü ele geçirmek için en azından 300 yıl çaba göstermek durumunda kalmıştır.

Erken modern dönemlerde merkezi bir konumda bulunan Osmanlılar'ın da dış ticarete XIX. yüzyıla kadar Doğu'ya karşı açık verirken Batı'ya karşı toplam ihracatları her zaman ithalatlarından fazla olmuştur. Bu durum iktisadi üretim ve ihracat dikkate alındığında Osmanlılar'ın da XIX. yüzyıla kadar Avrupa ve genel olarak Batı'nın dünya ekonomisindeki faaliyetlerinden ne düzeyde olumsuz etkilendiği konusu çok açık bir tartışma konusudur. Ancak yüz yıllardır çok sıkı ticari ve ekonomik ilişkiler içinde buldukları Avrupa'da sanayi üretiminde XIX. yüzyılın ikinci yarısında ciddi bir değişim ve farklılaşma ortaya çıktığını da anlamışlardı. Osmanlılar da bu değişim karşısında başta ekonomi ve maliye olmak üzere bir çok alanda küklü değişikliklere yönelmişlerdir.

Hobsbawm (1962)Avrupa'da XVIII. yüzyılda başlayan ve XIX. yüzyılda sonuçları ortaya çıkan gelişmeleri "devrim ve büyük dönüşüm" olarak nitelendirmişti. İlgili yüzyılda binlerce yıllık ekonomik merkezin Asya'dan Avrupa'ya kaymasıyla gerçekleşen bü-

yük değişim ve dönüşüm XX. Atlantik ötesine, Amerika'ya geçmesiyle tamamlanmıştı. Şimdi dünya ekonomik olarak yeniden büyük bir değişimin arefesinde bulunuyor.

Süreçte ciddi bir değişim olmazsa anlaşılıyor ki Batı'nın (Avrupa ve Amerika) ekonomik merkez olarak dünyada oynadığı rol iki yüz yıldan fazla sürmeyecek. XIX. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan değişim XXI. yüzyılın ortalarına varmadan yeniden gerçekleşmiş olacak ve merkez yeniden Batı'dan Doğu'ya kayacak. Osmanlı Devleti bundan önceki büyük değişimin tanığı ve önemli bir aktörü olarak Doğu'nun ve Batı'nın merkezinde konumlanmıştı. Modern zamanlarda Batılı milli devletlerin dünyaya armağan ettiği ve yaygınlaştırdığı kapitalist sistemin yükselişi döneminde bir "imparatorluk" anlayışı içinde farklı bir ekonomik ve politik sistemi hayata geçiren Osmanlılar ilgili sistemin ticaret aşamasında (merkantilizm) başarılı olurken sanayi evresindeki durumları -bir çok teşebbüslerine rağmen- çok tartışmalıdır.

Ticaret kapitalizminden başlamak üzere Asya, Afrika ve Amerika kıtalarını bir bir kontrol altına aldıktan sonra sanayi aşamasındaki Batı Kapitalizmi hakimiyet tesis edemediği merkezi güç konumundaki Osmanlı Devleti için bir dünya savaşını göze almak durumunda kalmıştır. Ancak bu savaşta da Osmanlılar'ı mağlup edip Çanakkale boğazından İstanbul'a girmeyi ve merkezi istediği gibi şkillendirmeyi başaramamıştır. XX. yüzyılın başlarındaki dünya savaşında tarafı olduğu cephenin mağluplarından dolayı Osmanlılar da mağlup sayıldı ve arkasından diğer imparatorluklar gibi tarihteki yerini aldı. Osmanlılar yaşadıkları çağlarda, özellikle de erken modern dönemlerde hem ekonomide ve hem de siyasette dünyanın en önemli aktörlerinden olmuşlardır. Tarih onlarla ilgili hükmünü vermiştir. Günümüze gelince özellikle Asya merkezli beşeri ve teknolojik alandaki gelişmelerle birlikte dünya dengeleri yeniden şekillenme eğilimindedir. Türkiye bu yeni gelişmeler karşısında yeniden çok önemli bir konumda bulunmaktadır.

XX. yüzyılda Kuzey Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın dünya ekonomisinde etkin olduğu sistemde XXI. yüzyılda yeni güçlerin ortaya çıkmasıyla önemli değişimler ve gelişmeler bekleniyor. Binlerce yılın sonunda 1800 lü yıllarda 1 milyara ulaşan dünya nüfusu sadece iki yüz yıl sonra iki kat artarak 2000 yılında 6 milyara ulaştı. 2011 yılı itibarıyla dünya nüfusu 7 milyar civarındadır. Bu nüfusun üçte birinden fazlası Asya'daki Çin ve Hindistan'da yaşıyor. XXI. yüzyılın başlarında Asya'daki Çin ve Hindistan gibi ekonomik alanda bir taraftan Güney Amerika'da Brezilya ve Meksika'nın yıldızı parlarken, diğer taraftan Kuzeydeki Rusya ile birlikte iki islam ülkesi olan Endonezya ve Türkiye'nin önemi belirgin bir şekilde artma eğiliminde olduğu görülmektedir.

PriceWaterhouse'un 2011 yılı raporuna göre önümüzdeki on yıllık dönem içinde gelişmekte olan E7 (Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Meksika, Endonezya ve Türkiye) ülkelerinin ekonomik büyüklüğü (GDP) gelişmiş G7'yi (ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Kanada) satın alma gücü paritesine (PPP) göre yedi yıl sonra 2017 de,

yirmi iki yıl sonra 2032 yılında da piyasa fiyatlarına göre (*market exchange rates*) toplam üretimde geçmiş olacak. Aynı yıl Çin, ABD ekonomisi, Türkiye de Kanada ekonomisinden daha büyük bir ekonomi konumuna yükselecek (<http://www.pwc.com>).

Hiç şüphe yok ki Türkiye'nin gelecekteki en önemli sermayesi sahip olduğu genç nüfustur. 2050 li yıllarda Avrupa'nın en büyük beş ekonomisini oluşturan Almanya, İngiltere, Fransa, İspanya ve İtalya'nın çalışabilir yaştaki nüfusunun toplamının yarısını Türkiye tek başına yakalamaktadır. Bu kadar önemli bir potansiyele sahip bulunan Türkiye'nin bu genç nüfusu iyi eğitebilmesi ve gerekli altyapı ile donatması durumunda sadece bölgesinde değil, bir nesil sonra Avrupa'da da en önemli ekonomik güç olacaktır.

Ekonomik alanda Doğu'nun Batı'ya ya da Güney'in Kuzey'e yeniden meydan okuduğu bir değişimin arefesinde olduğumuz şu günlerde en önemli soru şudur: coğrafi olarak bir taraftan Doğu ile Batı diğer taraftan Kuzey ile Güney'in merkezinde bulunan ve Osmanlı gibi bir devletin en önemli varislerinden biri olan Türkiye bundan sonraki bu "büyük değişim"de ne düzeyde belirleyici ve merkezi bir rol oynayabilecek?

Son yıllarda dış politika, ekonomi ve siyaset alanında gerçekleştirilen reformlar sayesinde Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeydeki etkinliğinin arttığı yönünde genel bir kanaatten söz edilmektedir. Bu kanaat bir gerçeklikse acaba bu etkinin ortaya çıkmasında kişisel başarılar mı yoksa kurumsal başarılar mı daha belirleyici olmuştur? Bu tartışma önemli olmakla birlikte bundan daha önemlisi, son yıllarda başta bölgesel olmak üzere küresel düzeyde daha etkin bir güç olarak dünyada yer edinmeye başlayan Türkiye'nin bundan sonra bu konumunu daha güçlü bir duruma getirebilmesi için kişilere bağımlı başarıdan çok kurumsal bir bütünsellik ve sürekliliğin ön planda olup olmayacağı konusu önümüze çıkmaktadır. Başta ekonomi olmak üzere dış politika, sosyal, siyasal ve hukusal alanda yeni bir toplumsal mutabakatla bireysel yeteneklerin ortaya çıkarılması ve daha etkin kullanımı yanında ülkenin sahibi bulunduğu her türlü kaynağın daha verimli kullanımı bu süreçte belirleyici olacaktır. Önümüzdeki on yıllarda dünya yıldızları arasında yer alacak bir ülkenin kurumsal yapı engellerine bağlı olarak girişimciliğin önünde engeller, yenilik ve teknoloji üretiminde yetersizlikler bulunması, kaynakların katma değeri yüksek sanayi üretimi yerine harcı alem malların üretimine tahsisi, yanlış eğitim sistemi ve en önemlisi sahip olduğu insan potansiyelini ve kaynaklarını etkin bir biçimde kullanılamamasına mani olan bir anayasa ve yasal sistemle devam etmesi düşünülemez. Toplumsal mutabakatla bu alanlarda zaman kaybedilmeden gerçekleştirilecek iyileştirmeler ve atılacak adımlardan sonra Türkiye'nin önümüzdeki yakın dönemde başta bölgesel olmak üzere küresel düzeyde etkin bir güç olmaması için büyük hatalar yapması gerekir. Bu büyük hatalar yapılmazsa dünyanın belli başlı güç merkezlerinden birinin de yeniden tarihteki gibi kadim medeniyetlerin bulunduğu bu coğrafyada yaşadığımız bu çağda ortaya çıkması tabii bir durum olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D., Johnson, S., Robinson, J., (2005), "The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth", *The American Economic Review*, 95/3: 546-579.

Blaut, James (2000). *Eight Eurocentric Historians*, The Guilford Press, New York.

Bostan, İdris (2007), *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*, Küre Yayınları, İstanbul.

Bulut, M. (2001), *Ottoman-Dutch Economic Relations in the Early Modern Period 1571-1699*, Verloren Press, Hilversum.

(2011) "Looking to the role of the Ottomans in the world trade during the rise of merchant empires" *Ottoman-European Exchanges in Commerce, Finance and Culture*, Cambridge University, 28-30 March 2011, Cambridge, England.

Braude, Benjamin (1985), "Venture and Faith in the Commercial Life of the Ottoman Balkans 1500-1650" *The International History Review*, 7/4: 519-542.

Braudel, Fernand, (1972), *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 vols., Trans.: S. Reynolds, New York.

(1984), *Civilisation and Capitalism, 15th -18th Century*, Trans.: S. Reynolds, 3 vols., William Collins

Brummet, Palmira (1994), *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, State University of New York Press, Albany.

Casale, Giancarlo (2010), *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press., Oxford.

Diamond, Jared (1997), *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, W.W. Norton & Company.

Frank, A. Gunter (1998), *Re-Orient: Global Economy in the Asian Age*, University of California Press, Berkeley.

Güçer, Lütfi (1987), "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası" in *Türk İktisat Tarihi Yılığ 1*, İstanbul, pp.1-128.

Goldstone, J.A., (1988), "East and West in the Seventeenth Century: Political Crisis in Stuart England, Ottoman Turkey, and Ming China", *Comparative Studies in Society and History* 30/1: 103-142.

(2008), *Why Europe? The Rise of the West in World History 1500-1850*, McGraw Hill Press, New York.

Hess, Andrew (1973), "The Ottoman Conquest of Egypt and the Beginning of the Sixteenth Century World War", *International Journal of Middle East Studies* 4/1: 55-76.

(1974), "Piri Reis and the Ottoman Response to the Voyages of Discovery" *Terrae Incognitae* 6: 19-37.

Hobsbawm, Eric (1962), *The Age of Revolution: Europe 1789-1848*, Vintage Books, New York.

Hobson, John M. (2004), *The Eastern Origins of Western Civilization*, Cambridge University Press.

Hodgson Marshall G. S (1993), *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History*, Cambridge .

Imber, Colin (1980), "The Navy of Suleyman the Magnificent" *Archivum Ottomanicum* 6: 211-282.

İnalçık, H. (1960), "Bursa and Commerce of Levant" *Journal of Economic and Social History of Orient* 3/2: 131-147.

Jones, Eric (1982), *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics of*

Europe and Asia, Cambridge University Press. Cambridge.

Keynes, John Maynard (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, New York.

Kuran, Timur (2004), "The economic Ascent of the Middle East's Religious Minorities: The Role of Islamic Legal Pluralism" *The Journal of Legal Studies*, 33/2: 475-515.

Maddison, Angus (2007), *Contours of the World Economy, 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*, Oxford University Press. Oxford.

Marks, Karl (1867-1894), *Capital (Das Kapital)*, 3 vols.

Marks, Robert B. (2007), *The Origins of the Modern World, A Global and Ecological Narrative from the Fifteenth to the Twenty-first Century*, Rowman&Littlefield Press., New York.

McNeill, William H. (1963).. *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago University Press. Chicago.

Melzig, Herbert (1943), *Büyük Türk Hindistan Kapılarında: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi*, İstanbul.

Mughul, M.Yakup (1974), *Kanuni Devri Osmanlılar'ın Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, Fetih Yay., İstanbul

North, Douglass C & Thomas, Robert P. (1973), *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge University Press, Cambridge.

Orhonlu, Cengiz (1974), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yay., İstanbul.

Özbaran, Salih (1972), "The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Gulf 1534-1581" *Journal of Asian History* 6/1: 45-88. (2009), *Ottoman Expansion towards the Indian Ocean in the 16th Century*, Bigi University Press, İstanbul.

Pamuk, Şevket (1999), *A Monetary History of the Ottoman Empire, 1300-1918*, Cambridge Univ. Press. Cambridge.

(2004), "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire 1500-1800" *Journal of Interdisciplinary*, 35/2: 225-247.

Pomeranz, Kenneth (2001). *Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, New York.

Smith, A., (1776-1993), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford Univ. Press. Oxford.

Soucek, Svat (1994), "Piri Reis and the Ottoman Discovery of the Great Discoveries" *Studia Islamica* 79: 121-42. (1996), *Piri Reis and Turkish Map Making after Columbus*, Oxford University Press, Oxford.

Steensgaard, N., (1973-74), *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India and the Decline of the Caravan Trade*, University of Chicago Press. Chicago.

Wallerstein, Immanuel (1974-78-80), *The Modern World System*, (3 vols.), New York.

(1979), "The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research", in *Review II*, 3, Winter, pp.389-98.

Weber, Max (1930-2001), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Routledge Press.

(1978), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Guenther Roth and Claus Wittich, eds. University of California Press., Berkeley.

Wolf, Eric R.(1982) *Europe and People Without History*, University of California Press., Los Angeles.